
MIRČA ELIJADE

RAJ I UTOPIJA

MITSKA GEOGRAFIJA I ESHATOLOGIJA

„Moda” mesijanizma

U toku poslednjih deset godina pojavilo se veoma mnogo radova o raznim vrstama milenarizma i različitim oblicima utopije. Nije reč samo o proučavanju primitivnih mesijanističkih i profetskih pokreta, od kojih su najpoznatiji „kargo kultovi”, već i o istraživanju mesijanizma judeo-hrišćanskog porekla, od početka naše ere do renesanse i reformacije, kao i o delima o religijskim implikacijama geografskih otkrića i kolonizacije, a pre svega kolonizacije dveju Amerika. Konačno, poslednjih godina je obelodanjeno nekoliko pokušaja da se ostvari sinteza: istoričari, sociolozi i filozofi pokušali su da uporede različite oblike utopije i milenarizma i da ih sistematizuju imajući u vidu konačnu sintezu.

Ovde nećemo prikazivati svu tu ogromnu noviju bibliografiju. Biće dovoljno da podsetimo na nekoliko pokušaja sinteze: delo Normana Kona o stremljenju ka milenijumu, dela Lantenarija Guarigija i Milmana o primitivnim milenarizmima, istraživanja Alfonsa Diprona o duhu krstaških ratova, i monografije nekoliko američkih naučnika o eshatološkim implikacijama kolonizacije.¹⁾

Ovo zanimanje zapadnih naučnika za milenarističke pokrete i utopije je značajno; moglo bi se čak reći da ono čini jednu od karakterističnih crta savremene zapadne misli. Razlozi takvog interesovanja su mnogostruki. To je, pre svega, radoznalost pobuđena mesijanskim kultovima koji su zapljuskivali „primitivna” društva u poslednjim decenijama kolonijalističkog perioda. Tu je, zatim, i novije istraživanje o značaju profetskih

¹⁾ Upor.: Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, drugo izdanje (New York, 1961); Vittorio Lantenari, *Movimenti religiosi di libertà e di salvezza dei popoli oppressi* (Milan, 1960); Guglielmo Guariglia, *Prophetismus und Heilserwartungsbewegungen als völkerverkundliches und religionsgeschichtliches Problem* (Horn, 1959); Wilhelm E. Mühlmann, *Chiliasmus und Nationalismus* (Berlin, 1961). Upor. takode: Sylvia L. Thrupp, *Millennial Dreams in Action* (The Hague, 1962); Alphonse Dupront, „Croisades et eschatologie”, u *Umanesimo e Esoterismo*, izd. Enrico Castelli (Padova, 1960), str. 175—198. O eshatološkim implikacijama kolonizacije Amerike vidi dela sledećih autora: H. Richard Niebuhr, Charles L. Sanford i George H. Williams.

pokreta u srednjovekovnoj Evropi, naročito pokreta Đoakina da Fiore i đoakinista u prekoalpskoj Evropi. I najzad, tu je stroga analiza religijskih implikacija kolonizacije Amerike; jer, kao što ćemo videti kasnije, otkrivanje i kolonizacija Novog sveta zbivali su se u znaku eshatologije.

Preduzimanje takvih istraživanja i postavljanje takvih problema odaju usmerenost misli koja nam kazuje mnogo o duhovnom stanju savremenog zapadnog čoveka. Treba odmah na početku da istaknemo da, nasuprot sistemima determinističkog tumačenja istorije, danas priznajemo značenje religijskog činioca, naročito značenje pokreta velike napetosti i žestine — profetskih, eshatoloških, milenarističkih pokreta. Ali postoji nešto što je, po mom mišljenju, još važnije: zanimanje za izvore novijeg zapadnog sveta, to jest za izvore Sjedinjenih Država i naroda Južne Amerike, otkriva da među intelektualcima tog kontinenta postoji želja za osvrtnjem unazad i pronalaženjem svoje prvobitne istorije, svojih „apsolutnih početaka”. Želja za vraćanjem na sopstvene početke, za obnavljanjem prvobitne situacije, znači takođe želju da se ponovo počne iz početka, nostalgiju za zemaljskim rajem koji su preci američkih naroda tražili kada su se zaputili preko Atlantika. (Zaista su se retko toliko objavljivale knjige čiji su naslovi sadržavali reč „raj” kao one o kolonizaciji Amerike. Ukažimo na neka od dela koja su se pojavila poslednjih godina: Seržio Buarke de Olanda, *Slika raja: o edenskim motivima u otkriću i kolonizaciji Brazila*, Rio de Zeneiro, 1959); Čarls L. Senford, *Traganje za rajem*, 1961; Džordž H. Viljems, *Divljina i raj u hrišćanskoj misli — Od rajskog vrta i sinajske pustinje do američke granice — 1962*).

Sve ovo odaje želju da se obnove religijski izvori, a time i prvobitna istorija novih prekoatlantskih država. Ali važnost ove pojave još je složenija. Tu se, takođe, može otkriti i želja za obnavljanjem starih vrednosti i struktura, nada u radikalni „renovatio” — kao što se u najnovijim eksperimentima u umetnosti može uočiti težnja da se unište sva sredstva izražavanja koja je istorija već pohabala, ali takođe i nada da će umetničko iskustvo započeti *ab initio*.

Da bih se vratio našem predmetu — raju i utopiji — izabrao sam dve vrste ilustracija. Ukazaću, pre svega, na eshatološke i rajске elemente u kolonizaciji Severne Amerike koju su vršili pioniri, kao i na progresivnu transformaciju „Američkog Raja” koja je stvorila mit o beskonačnom napretku, zatim na američki optimizam i na kult mladosti i novine. Potom ću razmatrati brazilsko pleme Tupi-Guarani, koje se u vreme otkrivanja Južne Amerike već bilo zaputilo preko Atlantskog okeana u potrazi za rajem; neke grupe nastavljaju traganje i danas.

Traganje za zemaljskim rajem

Kristofor Kolumbo je bio uveren da je dospao u blizinu zemaljskog raja. Verovao je da su svežim vodenim strujama, na koje je naišao u zalivu Paria, izvorište četiri reke rajskog vrta. Za Kolumba, traganje za zemaljskim rajem nije bilo himera. Veliki moreplovac pridavao je eshatološki značaj ovom geografskom otkriću. Novi Svet nije predstavljao samo novi kontinent otvoren za širenje Hristovog učenja. Sama činjenica da je otkriven nosila je u sebi eshatološke implikacije.

Kolumbo je zaista bio ubeđen da će se proročanstvo koje govori o rasprostranjenju Hristovog učenja po celom svetu ispuniti pre kraja sveta, koji mu nije izgledao daleko. U svojoj *Knjizi proročanstava* Kolumbo je tvrdio da će ovom događaju, naime kraju sveta, prethoditi osvajanje novog kontinenta, preobraćanje nevernika i uništenje Antihrista. On je preuzeo glavnu ulogu u ovoj istovremeno istorijskoj i kosmičkoj drami. Obraćajući se kralju Huanu uzviknuo je: „Bog me je učinio vesnikom novog neba i nove zemlje o kojoj je govorio u Apokalipsi od Svetog Jovana, a pre toga i na usta Isaije; i pokazao mi je gde ću je pronaći.“²⁾

Upravo u ovoj mesijanskoj i apokaliptičkoj atmosferi preduzimana su preookeanska putovanja i došlo je do geografskih otkrića koja su iz korena uzdrmala i izmenila zapadnu Evropu. Širom cele Evrope ljudi su verovali u skorbu obnovu sveta, premda su uzroci i razlozi za ovu veru bili različiti i često protivrečni.

Kolonizacija dveju Amerika otpočela je u eshatološkom znaku: ljudi su verovali da je nastupilo vreme obnavljanja hrišćanskog sveta, a istinsko obnavljanje bilo je vraćanje Zemaljskom Raju, ili, u najgorem slučaju, ponovno započinjanje svete istorije, ponavljanje čudesnih događaja o kojima se govori u Bibliji. Zbog toga književnost, kao i propovedi, memoari i korespondencija ovog perioda, obiluju „rajskim“ i eshatološkim aluzijama. U očima Engleza, na primer, kolonizacija Amerike je naprosto produžila i usavršila svetu istoriju koja je otpočela s pojavom reformacije. Odista, prodor pionira ka zapadu nastavio je trijumfalni pohod mudrosti i prave religije s istoka na zapad. Protestanti su već neko vreme bili skloni da identifikuju zapad sa duhovnim i moralnim napretkom. Neki teolozi preveli su Avramov zavetni kovčeg na engleski. Anglikanski teolog Viljem Krešou pisao je: „Bog Izraela je... Bog Engleske.“ Ser Hemfri Džilbert tvrdio je da je Engleska zaposela „ogromne i prijatne oblasti“ bez sumnje zahvaljujući činjenici da je svet boga,

²⁾ Charles L. Sanford, *The Quest for Paradise*, (Urbana, 111, 1961), str. 40.

to jest religije, koji je počeo na istoku, postepeno napredovao ka zapadu, gde će se, dodao je, „vrlo verovatno zaustaviti.“

Solarna simbolika

Ovo je prilično čest motiv u engleskoj književnosti perioda o kojem govorimo. Teolog Tomas Barnet pisao je u svom delu *Arheologija* (1962): „Znanje je poput sunca krenulo na svoj put sa istoka, zatim je prešlo na zapad gde smo dugo uživali u njegovoj svetlosti“. A biskup Berkli u svojoj slavnoj pesmi koja počinje stihovima: „Na zapad se kreće imperija...“ koristi solarnu analogiju da bi na taj način veličao duhovnu ulogu Engleske.³⁾

Štaviše, Berkli je samo pristao uz evropsku tradiciju staru već više od dva veka. Egipatski hermetizam i solarna simbolika koje su oživeli Marsilio Fičino i italijanski humanisti, bili su zaista izuzetno omiljeni posle Kopernikovih i Galilejevih otkrića, otkrića koja su za savremenike pre svega očigledno predstavljala trijumf sunca i heliocentrizma. Novija istraživanja otkrila su u astronomiji i kosmografiji renesanse religijske implikacije koje su najčešće bile skrivene ili prerušene. Za Kopernikove i Galilejeve savremenike heliocentrizam nije bio samo naučna teorija: on je značio pobedu solarne simbolike nad srednjim vekom, odnosno osvetu hermetičke tradicije nad provincijalizmom zapadne crkve, a za tu tradiciju smatralo se da je dostojna najvišeg poštovanja i da prethodi Mojsiju, Orfeju, Zaratustri, Pitagori i Platonu.

Tema solarne simbolike u renesansi je i suviše složena da bi se ovde razmatrala, ali je ovo kratko podsećanje neophodno da bismo razumeli zašto upravo autori koji uznose religijski značaj kolonizacije Novog Sveta naglašavaju solarne analogije. Prvi engleski kolonisti smatrali su da ih je providenje izabralo da polože temelje „Grada na Gori“ koji će služiti celoj Evropi kao primer istinskog preobraćanja. Oni su sledili putanju sunca ka dalekom zapadu nastavljajući i produžujući na čudesan način prelaženje religije i kulture sa istoka na zapad. U činjenici da je Amerika bila skrivena Evropljanima sve do vremena reformacije oni su videli znak božanske promisli. Prvi pioniri nisu sumnjali u to da će sa njima započeti konačna drama moralne obnove i opšteg spasenja, pošto su oni prvi pratili sunce na njegovom putu ka rajskim vrtovima zapada. Anglikanski pesnik Džordž Herbert pisao je u svojoj *Borbenoj crkvi*:

„Religija nestrpljivo u našoj zemlji iščekuje.
Sprema da pređe na Američko kopno“.⁴⁾

³⁾ Vidi tekst koji navodi Sanford, *ibid.*, str. 52 i dalje. Vidi takođe: George H. Williams, *Wilderness and Paradise in Christian Thought* (New York, 1962), str. 65. i dalje.

⁴⁾ Sanfordov navod, *Quest for Paradise*, str. 53.

A to „američko kopno“, kao što smo videli i kao što ćemo u onom što sledi neprestano imati prilike da vidimo, obilovalo je rajskim atributima. Ulrih Hugvald je uveravao da će po otkriću Amerike uslediti povratak čovečanstva „Hristu, Prirodi, Raju“.

Sjedinjene Države su, više nego ma koja druga moderna nacija proizvod protestantske reformacije u traganju za zemaljskim rajem u kojem reforma crkve treba da se usavrši.⁵⁾ Odnos između reformacije i zemaljskog raja zaokupljao je mnoge autore, od Hajnriha Bulingera do Šarla Dimulena. Prema ovim teolozima reformacija je ubrzala nastupanje velikog doba rajskog blaženstva. Treba imati u vidu da je milenaristička tema uživala najveću popularnost neposredno pre kolonizacije Amerike i Kromvelove revolucije. Tada nas neće iznenaditi saznanje da je najpopularnije religijsko učenje u kolonijama bilo sledeće: među svim narodima na zemlji za mesto drugog Hristovog dolaska izabrana je Amerika, i milenijum će, premda je suštinski duhovne prirode, biti praćen rajskim preobražajem zemlje, kao spoljašnjim znakom unutrašnjeg savršenstva. Slavni puritanac Inkriz Mader, starešina Harvardskog univerziteta od 1685. do 1701. godine, pisao je: „kada ovo Hristovo carstvo ispuni čitavu zemlju, na ovoj Zemlji će rajsko stanje biti ponovo uspostavljeno“.⁶⁾

Američki raj

Neki pioniri su, štaviše, već videli raj u raznim oblastima Amerike. Džon Smit je uporedio sa rajem Novu Englesku dok je 1614. putovao duž njenih obala: „nikad se nebo i zemlja nisu tako dobro uskladili da bi pripremili mesto na kojem će se čovek nastaniti... slučajno smo naišli na zemlju ravnu kakvom ju je bog stvorio“. Džordž Elzop prikazuje Merilend kao jedino mesto slično „zemaljskom raj“. Njegovo drveće, njegove biljke, voće, cveće, pisao je, govore „hijeroglifskim pismom našeg adamovskog ili primitivnog stanja“. Jedan drugi pisac video je „budući raj“ u Džordžiji — oblasti koja je na istoj geografskoj širini na kojoj je Palestina: „Taj obećani Hanan na koji nam je bog po svojoj volji ukazao kako bi blagoslovio trud omiljenog naroda“. Za Edvarda Džonsona Masačusets je bio mesto „na kojem će Gospod stvoriti novi Raj i novu Zemlju“. Na isti način je bostonski puritanac Džon Koton izvestio one koji su se spremali da iz Engleske otplove za Masačusets da im je podareno nebesko

⁵⁾ Ibid., str. 74. Vidi takođe: Williams, *Wilderness and Paradise*, str. 99. i dalje; H. Richard Niebuhr, *The Kingdom of God in America* (New York, 1937).

⁶⁾ Increase Mother, *Discourse on Prayer*, navedeno kod Sanforda, *Quest for Paradise*, str. 82—83.

preimućstvo zahvaljujući „velikoj povelji koja je u raju data Adamu i njegovom potomstvu”.⁷⁾

Ali ovo osvetljava samo jedan aspekt milenarističkog iskustva pionira. Mnogim novim doseljnicima Novi Svet je izgledao kao pustinja naseljena demonskim bićima. To ipak nije umanjilo njihovu eshatološku egzaltiranost, jer im je u propovedima govoreno da je sadašnja beda samo moralno i duhovno iskušavanje koje prethodi prispeću u obećani zemaljski raj.⁸⁾ Pioniri su smatrali da je njihov položaj jednak položaju Izraelićana posle prelaska Crvenog Mora, baš kao što im je izgledalo da je njihov položaj u Engleskoj i Evropi bio neka vrsta egipatskog ropstva. Posle užasnog iskušavanja pustinjom, oni bi imali da uđu u Hanan. Koton Mader je pisao: „Divljina kroz koju prolazimo na putu ka Obećanoj Zemlji svuda je ispunjena Ognjenim letećim zmijama.”⁹⁾

Kasnije se, međutim, rodila nova ideja: Novi Jerusalim će biti delimično proizveden radom. Džonatan Edvards (1703—58) mislio je da će Nova Engleska biti radom preobražena u neku vrstu „Raja na Zemlji”. Vidimo kako se milenarizam pionira postepeno menja da bi završio kao ideja napretka. Na prvom stupnju ustanovljen je odnos između raja i zemaljskih mogućnosti koje se ukazuju u Novom Svetu. U sledećoj fazi eshatološka napetost bila je umanjena izostavljanjem perioda dekadencije i bede, za koji se držalo da prethodi „Poslednjim danima”, i konačnim došpevanjem do zamisli o progresivnim i neprekidnim poboljšanjima.¹⁰⁾

Ali, pre nego što se američka ideja o napretku kristalisala, milenarizam pionira pretrpeo je i druge promene. Prvu značajnu krizu u puritanskoj eshatologiji izazvala je borba evropskih sila za kolonijalno carstvo. Rim i katolički narodi bili su izjednačeni sa Antihristom od čijeg je uništenja zavisilo nastupanje budućeg Carstva.

Engleskom kolonijalnom književnošću dominirala je izvesno vreme jedna jedina tema: Antihristovo osvajanje Amerike koje je pretilo da sruši nade u veličanstvenu Hristovu pobedu. Prema Džonu Vintropu, prva dužnost Nove Engleske bila je „podizanje bedema protiv Antihristovog carstva koje jezuiti upravo ustanovljuju u ovim predelima”. I drugi autori su tvrdili da je Novi Svet bio pravi raj pre dolaska katolika. Jasno je da je rivalstvo među evropskim silama oko dominacije nad prekoatlantskim oblastima bilo u velikoj meri ekonomske prirode, ali ono je bilo

⁷⁾ Tekst naveden u *ibid.*, str. 83—85.

⁸⁾ Upor. Williams, *Wilderness and Paradise*, str. 101. i dalje, 108. i dalje.

⁹⁾ Sanford, *Quest for Paradise*, str. 87. Upor. takođe Williams, *Wilderness and Paradise*, str. 108.

¹⁰⁾ Sanford, *Quest for Paradise*, str. 86.

pogoršano gotovo manihejskom eshatologijom: izgledalo je da se sve svodi na sukob dobra i zla. Kolonijalni pisci govorili su o pretnji koju za engleske kolonije predstavljaju Francuska i Španija kao o novom „vavilonskom sužanjstvu” ili „egipatskom ropstvu”. Francuzi i Španci su bili tirani, sluge Antihristove. Katolička Evropa bila je prikazivana kao pali svet, Pakao, u suprotnosti prema raju Novog sveta. Govorilo se „Raj ili Evropa” i pri tom mislilo „raj ili Pakao”. Osnovni cilj iskušenja kroz koja su prošli pioniri u pustinji bilo je iskupljenje čoveka od telesnih greha paganskog Starog sveta.¹¹⁾

Povratak prvobitnom hrišćanstvu

Sve dok je u očima kolonista sukob između Dobra i Zla imao konkretnu formu borbe između protestantizma i katoličanstva, Engleska je ostajala pošteđena od napada. Ali, posle 1640. počinje da se javlja napetost između kolonija i matične zemlje. Engleska reformacija je za perfekcioniste u kolonijama bila nesavršena reformacija. I gore od toga — engleski religijski običaji smatrani su Antihristovim delom. U apokaliptičkoj mašti kolonista Engleska je zamenila Rim. Neposredna posledica ove supstitucije bila je to da su kolonisti, kao odabrani ljudi, počeli da sude o svojoj misiji u pustinji ne samo kao o nastavljanju tradicionalne religijske delatnosti, već i kao o nečem potpuno novom. U nadi da će se preporučiti daleko od evropskog Pakla, kolonisti su verovali da će oni uskoro inicirati završnu fazu istorije. Džon Eliot, koji se bavio pokrštaivanjem Indijanaca, objavljivao je 1647. „Svitanje, ako ne Jutro Jevandelja u Novoj Engleskoj”.¹²⁾

Takav jezik nagoveštava dubok raskid sa evropskom prošlošću. Moramo biti načisto s tim da je ovaj raskid bio dovršen mnogo pre američke revolucije i nezavisnosti. Nova Engleska je 1646. sebe smatrala slobodnom državom, a ne „engleskom kolonijom ili pridruženom članicom zemalja”. Razlozi za „prise de conscience” o autonomiji bili su u prvom redu religijski. Koton Mader očekivao je da će se u Novoj Engleskoj ljudi vratiti danima ranog hrišćanstva. „Ukratko”, pisao je, „prvo doba bilo je zlatno doba; povratak u to doba učiniće čoveka protestantom i, mogu da dodam, puritancem”. Ovaj povratak Zlatnom Dobu Hrišćanstva trebalo je da izazove preobražaj zemlje. Prema tvrđenju Inkriz Madera, obnavljanje Rane Crkve preobratiće zemlju u raj.¹³⁾

Na raskidu sa Engleskom i sa evropskom prošlošću insistiralo se u onoj meri u kojoj su se pioniri pripremali za milenijum vraćajući se vrli-

¹¹⁾ Ibid., str. 88. i dalje.

¹²⁾ Ibid., str. 88. i dalje.

¹³⁾ Ibid., str. 104.

nama Rane Crkve. Za puritance je osnovna hrišćanska vrлина bila jednostavnost. S druge strane inteligencija, kultura, učenost, ugladenost, raskoš, bili su delo đavola. Džon Koton je pisao: „Što ste kulturniji i inteligentniji, to ste spremniji da radite za Satanu”. Kod pionira i misionara s granice između divlje i civilizovane zemlje već je nastajao kompleks superiornosti. Ovaj povratak ranom hrišćanstvu, koji je trebalo da obnovi raj na zemlji, podrazumevao je prezir prema jezuitskoj erudiciji, kao i kritiku engleske aristokratije — kulturne, otmene, rafinirane, naviknute na moć i autoritet. Ekstravagancija i raskoš u odevanju postali su par excellence greh džentlmena. U svojoj knjizi *Prosti obučar iz Agavama* Nataniel Vord je suprotstavio jednostavan život i moralnu superiornost kolonista iskvarenim običajima Engleske i iz tog kontrasta izveo dokaz o napretku ka rajskom stanju Rane Crkve.¹⁴⁾

Kolonisti su tvrdili da su moralno superiorni nad Englezima, priznajući istovremeno sopstvenu inferiornost u odevanju i kulturi. Prema Čarlsu L. Senfordu, poreklo američkog kompleksa više vrednosti, koji se manifestuje u spoljnoj politici kao i u entuzijazmu koji prati nastojanje da se „američki način života” proširi na celu planetu, mora se tražiti u delatnosti misionara sa Granice¹⁵⁾. Ta granica je nadahnula procvat celokupne religijske simbolike, te se tako i u devetnaesti vek prenela pionirska eshatologija. Ogromne šume, samotnost beskrajnih ravnica, blaženstvo seoskog života — sve je to suprotstavljano gresima i porocima grada. Sada se javlja nova ideja: američki raj su preplavile demonske sile koje dolaze iz urbane Evrope. Kritika aristokratije, raskoši i kulture podređena je sada kritici gradova i urbanog načina života. Veliki religijski pokreti koji su propovedali „obnovu” počeli su na granici i dospeli u gradove tek kasnije. A čak i u gradovima „obnova” je bila popularnija među siromašnima nego među bogatim i obrazovanim stanovništvom. Osnovna misao bila je da su za opadanje religije krivi urbani poroci, naročito alkohol i raskoš koji su bili uobičajeni među aristokracijom evropskog porekla. Jer, očigledno, Pakao je bio i dugo ostao „put kojim ide Evropa.”¹⁶⁾

Religijski izvori „američkog načina života”

Ali, kao što smo već pokazali, eshatološki milenarizam i iščekivanje zemaljskog raja bili su na kraju podvrgnuti radikalnom posvetovljanju. Među posledicama najdostojnijim pažnje svakako su mit napretka i kult novine i mladosti. Tu se, ipak, makar i u drastično posvetovljenom obliku,

¹⁴⁾ Ibid., str. 106. i dalje.

¹⁵⁾ Ibid., str. 93. i dalje.

¹⁶⁾ Ibid., str. 109. i dalje.

moгу otkriti religijski entuzijazam i eshatološka očekivanja koja su nadahnjivala pretke. Jer, ukratko, i kasniji evropski doseljenici su, baš kao i prvi kolonisti, putovali u Ameriku kao u zemlju u kojoj mogu biti ponovo rođeni, u kojoj mogu započeti novi život. „Novina” koja i danas opčinjava Amerikance jeste žudnja čija je podloga religijska. Čovek se nada da će u „novom” pronaći preporod; on traga za novim životom.

Nova Engleska, Njujork, Nju Hejvn — sva ova irnena ne izražavaju samo nostalgiju za napuštenom domovinom, već nadasve nadu da će u ovim zemljama i ovim novim gradovima život dobiti nove dimenzije: na ovom kontinentu, koji je bio smatran zemaljskim rajem, sve mora biti veće, lepše, jače. Mislilo se da će u Novoj Engleskoj, koja je opisivana kao slična edenskom vrtu, jačebice biti tako velike da više neće moći da lete, a fazani debeli kao jagnjad.¹⁷⁾ Ova američka sklonost ka grandioznom, čije je poreklo takođe religijsko, još je ponajviše raširena među najlucidnijim duhovima.

Nada u ponovno rođenje koje vodi u bolji život, i očekivanje budućnosti koja nije samo bolja, već je i ispunjena blaženstvom, može se prepoznati i u američkom kultu mladosti. Prema Čarlsu L. Senfordu, Amerikanci su, posle perioda industrijalizacije, sve više tražili izgubljenu nevinost u svojoj deci.

Isti autor veruje da je isticanje novih stvari koje je pratilo pionire na Divlji Zapad učvrstilo prevlast individualnosti nad autoritetom, ali i doprinelo američkom nedostatku poštovanja prema istoriji i tradiciji.¹⁸⁾

Ovim ćemo završiti razmatranje milenarističke eshatologije pionira. Videli smo da su prvi istraživači, kada su se zaputili preko okeana u potrazi za Zemaljskim Rajem, bili svesni da igraju značajnu ulogu u istoriji spasenja; da je Amerika, nakon što je identifikovana kao Zemaljski Raj, postala povlašćeno mesto na kojem puritanci treba da usavrše reformaciju, koja je, po njihovom uverenju pretrpela neuspeh u Evropi; kao i da su doseljenici verovali da su pobjegli od Evropskog Pakla, te su očekivali novo rođenje u Novom svetu. Videli smo, takođe, u kojoj meri je moderna Amerika proizašla iz ovih mesijanskih nada, poverenja u mogućnost doseganja raja ovde, na Zemlji; vere u mladost i jednostavnost duha i duše.

Mogli bismo nastaviti ovu analizu i pokazati kako se dugotrajni otpor koji je američka elita pružala industrijalizaciji, i njeno isticanje vrlina zemljoradnje, mogu objasniti istom tom nostalgi-

¹⁷⁾ Ibid., str. 111.

¹⁸⁾ Ibid., str. 112. i dalje.

jom za zemaljskim rajem. Čak i kada su industrijalizacija i urbanizacija svuda odnele pobjedu, slike i klišeji koji su bili omiljeni među pionirima zadržali su svoje povlašćeno mesto. Da bi dokazali da industrijalizacija i urbanizacija ne povlače nužno porok, siromaštvo i propadanje običaja (kao u Evropi!), vlasnici fabrika su umnogostručili svoje filantropske aktivnosti podižući crkve, škole i bolnice. Trebalo je po svaku cenu pokazati da nauka, tehnologija i industrija ne ugrožavaju duhovne i religijske vrednosti, već obezbeđuju njihovu pobjedu. Godine 1842. pojavila se knjiga pod naslovom *Raj dostupan svim ljudima zahvaljujući moći prirode i mašina*. A nostalgija za rajem, želja da se ponovo pronade „priroda” predaka, može se otkriti i u savremenoj tendenciji napuštanja velikih gradova i traženja pribežišta u predgrađima, luksuznim i mirnim prigradskim krajevima koji su veoma brižno uređeni kao rajski pejzaži.

Ali, naš predmet ovde nije da prikažemo analizu preobražaja američkog milenarističkog ideala. Ono što moramo da istaknemo, kao što su to drugi autori već učinili, jeste činjenica da verovatno neće biti lako zaboravljena ubeđenost u sopstvenu eshatološku misiju, a pogotovo u ponovno postizanje savršenstva kakvim se odlikovalo rano hrišćanstvo, i obnavljanje raja na zemlji. Vrlo je verovatno da se u ponašanju prosečnog današnjeg Amerikanca, kao i u političkoj i kulturnoj ideologiji Sjedinjenih Država i danas ogledaju posledice ubeđenja puritanaca da su pozvani da ponovo uspostave Zemaljski Raj.

Adamovska nostalgija američkih pisaca

Sličnu eshatologiju otkrivamo u onome što bismo mogli nazvati pobunom protiv istorijske prošlosti, pobunom za koju nam gotovo svi značajni američki pisci iz prve dve trećine devetnaestog veka pružaju mnogo ilustracija. Sada su manje-više potisnuti rajski elementi — barem oni judeo-hrišćanskog porekla, ali i dalje nalazimo čežnju za novim početkom i veličanje tog početka, „adamovske” nevinosti, blaženog izobilja koje prethodi istoriji. U svojoj knjizi *Američki Adam* (1955) R. V. B. Luis je sakupio veliki broj korisnih citata, među kojima možemo, ako ništa drugo da izaberemo i više no što nam je potrebno. U *Sažetnoj Zemlji*, fantaziji koju je napisao 1844, Nataniel Hotorn prikazuje viziju kosmičkog ognja koji uništava znamenja starih aristokratskih porodica, odore, kraljevske skiptre i druge simbole starih institucija, a najzad i celokupnu evropsku književnost i filozofiju. „Sada ćemo”, uzvikuje glavni sveštenik, „zbaciti teret misli pokojnika”.¹⁹⁾ A u

¹⁹⁾ Navedeno u: R. W. B. Lewis, *The American Adam*, Chicago, 1955, str. 14. Još 1789, u pismu napisanom u Parizu, Tomas Džeferson svečano je ustvrdio da je „zemlja data na uživanje živima, da mrtvi nemaju ni moći nad njom, ni prava na nju.” *Ibid*, str. 16.

Kući sa sedam zabata (1850) Holgrejv, jedan od junaka, uzvikuje: „Zar se nikada, nikada nećemo osloboditi ove prošlosti? Ona pritiska sadašnjicu poput lešine kakvog diva“. On se žali da: „čitamo knjige pokojnika! Smejemo se šalama pokojnika i plaćemo nad njihovim patosom“. Hotorn na usta svog junaka Holgrejva negoduje što su javne zgrade — „zgrade skupštine, ministarstva, sudova, opština i crkava sagrađene od tako trajne gradnje kao što su kamen i cigla. Bilo bi bolje kada bi se one rušile otprilike svakih dvadeset godina; to bi narodu poslužilo kao povod da preispita i reformiše ustanove koje one simbolički predstavljaju.“

Isto gnevno odbacivanje istorijske prošlosti nalazimo kod Toroa. Sve predmete, vrednosti i simbole koji su povezani sa prošlošću treba spaliti. „Današnja Engleska mi izgleda“, piše Toro, „kao stari gospodin koji putuje sa mnogo prtljaga, trica što ih je napabirčio za duga kućenja, a nema hrabrosti da ih spali“. (ibid. 21—22). Luis pokazuje koliko je ova slika američkog Adama bila istrajna, i koliko je duboko bilo ukorenjeno verovanje da u Americi čovečanstvo ima jedinstvenu priliku da iznova otpočne istoriju.

Adamovska nostalgija, takođe, nastavlja da živi, doduše prerusena, među mnogim piscima toga perioda. Toro divno pokazuje šta sve adamovski život može značiti. On je svoje jutarnje kupanje u jezercetu smatrao „religijskom vežbom i jednom od najboljih stvari koje sam učinio“ (ibid. 22). Toroova ljubav prema deci je po svojoj prirodi isto tako „adamovska“: „svako dete započinje svet iznova“ piše on, verovatno nesvestan veličine tog svog otkrića.

Takva žudnja za „adamovskim“, prvobitnim, izražava „arhaični“ tip mentaliteta koji odoleva istoriji i veliča „svetost“ života i tela. Vitmen, koji sebe naziva „Pevačem adamovskih pesama“, izjavljuje da je miris njegovog tela „lepši nego molitva“, i da njegova glava znači „više nego crkve, svete knjige i sve vere“ (ibid, 43). Luis s pravom prepoznaje „adamovsku narcisoidnost u ovim gotovo ekstatičnim izjavama: „Ako postoji ijedna stvar kojoj odajem poštu više nego drugima, to je rasprostiranje mog sopstvenog tela“; ili „Ja sam božanski, spolja i iznutra, i posvećujem sve čega se dotaknem“ — ekstatične izjave koje nas podsećaju na neke od tantričkih tekstova. Luis i kod Vitmena otkriva ovaj paradigmatični motiv — prošlost je mrtva, ona je lešina — ali „u Vitmenovim očima prošlost je izgledala tako uspešno spaljena da je, s obzirom na svaku praktičnu svrhu, potpuno zaboravljena“ (ibid., 44). Vitmen i njegovi savremenici nadali su se da je čovek preporođen u novom društvu, da će, kao što kaže Luis „ljudska vrsta u Americi započeti iznova“. Vitmen snažno i blistavo izražava savremenu zaokupljenost prvobitnim, apsolutnim početkom. On je uživao u tome da „recituje Ho-

mera šetajući pored okeana" (ibid., 44), zato što je Homer pripadao prvobitnom poretku stvari; on nije bio proizvod istorije — on je utemeljio evropsku poeziju.

Ali, bilo je izvesno da će nastupiti reakcija protiv ove nove verzije mita o raj. Stari Henri Džejms, otac Viljema i Henrija, smelo je tvrdio da je „prva i najveća usluga koju je Eva učinila Adamu bila to što ga je izbacila iz raja" (ibid., 58). Drugim rečima, tek pošto je izgubio raj čovek je počeo da postaje čovekom: počeo je da postaje biće otvoreno prema kulturi, podložno usavršavanju, biće koje kreativno daje smisao i vrednost ljudskoj egzistenciji, životu i svetu. Ali istorija ovog demitologizovanja američke nostalgije za rajskim i adamovskim stanjem odvela bi nas predaleko od naše teme.

Pleme Guarani u potrazi za izgubljenim rajem

Brazilski etnolog Kurt Nimuendahu sreo je 1912. godine, kraj obale u blizini Sao Paola, grupu Indijanaca iz plemena Guarani, koja je tu bila zastala u svom traganju za izgubljenim rajem. „Oni su neumorno igrali nekoliko dana u nadi da će im tela od neprestanog kretanja postati laka, i da će odleteti na nebo, kući 'svoje pramajke', koja iščekuje potomke na istoku. Vratili su se razočarani, ali nedirnute vere, ubeđeni da su postali preteški za nebesku avanturu zato što su bili odeveni u evropsko odelo i hranili se evropskom hranom.”²⁰⁾

Traganje za Izgubljenim Rajem bila je najnovija u nizu seoba koje su Guarani-Indijanci preduzimali tokom mnogih vekova. Prvi pokušaj da se pronade „Voljena Zemlja” datira iz 1515.²¹⁾ Ali velika seoba grupe Tupinamba ka zemlji „Velikog Pretka” odigravala se uglavnom između 1539. i 1549. godine. Pošto su napustili oblast Pernambuka, piše Alfred Metro, ovi Indijanci su stigli u Peru „gde su se sreli sa nekim od španskih osvajača. Oni su, u stvari, prešli ceo južnoamerički kontinent, i to tamo gde je najširi, u potrazi za zemljom Besmrtnosti i Večnog Počinka”. Špancima su ispričali neobične priče o poluizmišljenim gradovima punim zlata; a te priče, verovatno protkane njihovim ličnim snovima, zapalile su maštu Španaca i u velikoj meri prouzrokovale nesrećni pohod Pedra de Ursue, za koga se pretpostavlja da je osvojio Eldorado. Španci i Indijanci su tragali za istom himerom, a osnovna razlika je u tome što su Indijanci težili ka večnoj sreći, dok su Španci težili da se, po cenu velikih

²⁰⁾ Alfred Métraux, „Les Messies de L'Amérique du Sud”, *Archives de Sociologie des Religions*, 4 (1957): str. 108—12.

²¹⁾ Egon Schaden, „Der Paradiesmythos im Leben der Guarani-Indianer”, *Staden-Jahrbuch*, 3 (São Paulo, 1955): 151—62.

patnji, domognu sredstava koja bi im omogućila prolaznu sreću.²³⁾

Nimuendahu je prikupio veoma bogatu dokumentaciju o ovim legendarnim putešestvijama plemena Guarani u potrazi za „Zemljom-bez-Zla”. Alfred Metro i Egon Schaden su tu dokumentaciju kasnije dopunili i snabdeli detaljnim informacijama.²³⁾ Ovo kolektivno traganje za Rajem trajalo je više od četiri veka, i ono se bez sumnje može svrstati među najjedinstvenije religijske fenomene Novog sveta. Kretanja koja je Nimuendahu opisao 1912. nastavljaju se u stvari i danas, ali samo jedno od plemena Guarani i dalje traži Raj na istoku; ostali veruju da se raj nalazi u centru zemlje i u zenitu.²⁴⁾

Biće prilike da se vratimo različitim lokacijama i topografijama raja. Izdvojimo, u ovom trenutku jednu crtu koja karakteriše religiju svih Tupi-Guarani plemena: to je značajna uloga šamana i proroka. Upravo su oni, sledeći neke snove ili vizije, pokrenuli i vodili pohode u „Zemlju-bez-Zla”. Čak i u plemenima koja nisu bila zahvaćena ovom strašću traganja za rajem, šamani su uspevali da uzbude celokupno ljudstvo time što su, pripovedajući svoje snove i ekstaze, koristili neke tipične slike raja. Jedan jezuita iz šesnaestog veka pisao je o Tupinambama:

„Šamani nagovaraju Indijance da ne rade, da ne idu na polja, obećavajući im da će letina prispeti sama od sebe, da će hrana proterati oskudicu iz njihovih domova, da će motike same okopavati zemlju, strele same loviti za svoje vlasnike, i da će im brojni neprijatelji dopasti u zarobljeništvo. Oni predskazuju da će se stari podmladiti.”²⁵⁾

²³⁾ Alfred Métraux, „Les Messies”, str. 109.

²³⁾ Curt Nimuendaju, „Die Sagen von der Erschaffung und Vernichtung der Welt als Grundlagen der Religion der Apapocuva-Guarani”, *Zeitschrift für Ethnologie*, 46 (1914): 284–403; Alfred Métraux, „Migrations historiques des Tupi-Guaranis”, *Journal de la Société des Américanistes*, n. s. 19 (1927): 1–45; Alfred Métraux, „The Guarani”, Bureau of American Ethnology, Bulletin 143: *Handbook of South American Indians*, 3 (1948): 69–94; Alfred Métraux, „The Tupinamba”, *ibid.*, str. 95–133; Alfred Métraux, *Religions et magies d’Amérique du Sud* (Paris, 1967), str. 11–41; Egon Schaden, „Der Paradiesmythos im Leben der Guarani-Indianer” (upor. belešku 21); Egon Schaden, *Aspectos fundamentais da cultura guarani*, University of São Paulo, Faculty of Philosophy, Sciences, and Letters, Bulletin No. 188 (São Paulo, 1954), str. 185–204; Egon Schaden, „Der Paradiesmythos im Leben der Guarani-Indianer”, *XXXth International Congress of Americanists* (Cambridge, 1952), str. 179–86. Upor. takođe Maria Isaura Pereira de Queiroz, „L’influence du milieu social interne sur les mouvements messianiques brésiliens”, *Archives de Sociologie des Religions*, 5 (1958): 3–30; Wolfgang H. Lindig, „Wanderungen der Tupi-Guarani und Eschatologie der Apapocuva-Guarani”, u Wilhelm E. Mühlmann, *Chiliasmus und Nativismus* (Berlin, 1961), str. 19–40; Rene Ribeiro, „Brazilian Messianic Movements”, u *Millennial Dreams*, izd. Thrupp, str. 55–69.

²⁴⁾ Schaden, „Der Paradiesmythos”, str. 152, i *Aspectos fundamentais*, str. 186.

²⁵⁾ Navedeno u Métraux, „Les Messies”, str. 108.

Ovde prepoznajemo rajski sindrom Zlatnog Doba. Kako bi ubrzali njegov dolazak Indijanci su se odrekli svih svetovnih aktivnosti i danonoćno su igrali, podsticani od svojih proroka. Kao što ćemo kasnije videti, igra je najuspešnije sredstvo postizanja ekstaze, ili barem približavanja božanstvu.

Tupi-Guarani su, više nego drugi drevni narodi, žudeli za tim da kroz snove šamana dobiju otkrovenja od natprirodnih bića. Oni su se, više nego susedna plemena, trudili da ostanu u neprekidnoj vezi sa natprirodnim svetom, kako bi na vreme dobili uputstva bez kojih se ne može zamisliti dospevanje u raj. Otkuda je došla ova izuzetna religijska osetljivost, ova opsednutost rajem, strah da božansku poruku neće na vreme shvatiti i da će zbog toga biti izloženi opasnosti istrebljenja u bliskoj kosmičkoj katastrofi?

Kraj sveta

Odgovor na ovo pitanje možemo pronaći u mitovima. U mitologiji svih još živih plemenā Guarani postoji predanje koje kaže da su vatra ili potop potpuno uništili prethodni svet i da će se katastrofa ponoviti u manje-više bliskoj budućnosti. Verovanje u buduću katastrofu je ipak retko među drugim Tupi grupama.²⁶⁾ Da li to treba smatrati hrišćanskim uticajem? Ne nužno. Osvedočili smo se da postoje slične ideje među mnogim drugim starim narodima. A što je još značajnije, u nekim slučajevima je teško odrediti da li se kosmička katastrofa zbila samo jednom u prošlosti, ili će se ponoviti i u budućnosti; razlog tome je što gramatika njihovih jezika ne pravi razliku između prošlosti i budućnosti.²⁷⁾ Konačno, moramo se setiti mita Tukuma prema kome će buduća katastrofa biti delo civilizatorskog heroja Dyoia. Veruje se da su njega uvredile promene plemenskih običaja koje su proizašle iz dodira sa belim hrišćanima. Ovo verovanje može se donekle uporediti sa verovanjem plemenā Guarani. Teško je poverovati da bi mit koji objavljuje skori kraj sveta kao posledicu uticaja belaca, mogao biti hrišćanski po svom poreklu.

Ma kako bilo, ne zamišljaju sva plemena Guarani kraj sveta na isti način. Mbue očekuju skori potop, ili vatru kosmičkih proporcija, ili tamu koja će se spustiti na zemlju da bi tu beskrajno dugo ostala. Prema Nandevama katastrofu će izazvati rasprskavanje zemlje koju su zamišljali kao ploču. I najzad, Kajove zamišljaju da će ze-

²⁶⁾ Schaden, *Aspects fondamentaux*, str. 187. Utvrđeno je da vera u buduću katastrofu postoji među pripadnicima grupe Txiriguano (Métraux); Mundurukú (R. P. Albert Kruse, *Anthropos* (1951), str. 922); Tukuna (Nimuendaju, *The Tukuna* (Berkeley and Los Angeles, 1952), str. 137-39).

²⁷⁾ Upor. Mircea Eliade, *Myth and Reality* (New York, 1963), str. 55. i dalje.

mlju dokrajčiti čudovišta: leteći konji i majmuni sa plamenim strelama.²⁸⁾ Važno je naglasiti da su zamisao raja i traganje za rajem direktno povezani sa strahom od nastupajuće katastrofe. Seobe su bile motivisane željom i nadom da će se stići u Zemlju-bez-Zla pre apokalipse. Čak i imena koja plemena Guarani nadevaju raj ukažu na predstavu o raj u kao o jedinom mestu na kojem je čovek zaštićen od opšteg uništenja. Nandev ga zovu *yvy-nomimymbre*, „zemlja u kojoj se može sakriti“, to jest mesto na kojem se može pronaći pribežište za vreme kataklizme. Raj se takođe naziva *yvy-mara-ey*, „Zemlja-bez-Zla“ ili prosto *yvay*, „nebo“. Raj je ono mesto gde se čovek ne plaši, a njegovi stanovnici ne znaju ni za glad, ni za bolest, ni za smrt.²⁹⁾

Vrat ćemo se ukratko na strukturu raja i načina da se u njega dospe. Ali prvo moramo da razmotrimo razloge koji su, prema verovanju plemena Guarani, neizbežno vodili kraju sveta. Nasuprot rasprostranjenom verovanju koje je zajedničko judaizmu i hrišćanstvu, kraj sveta nije posledica grehova čovečanstva. Guarani misle da je čovečanstvo, baš kao i sama zemlja, umorno od života i da teži otpočinku. Nimuendahu veruje da su ideje Apapokuva o uništenju sveta proizvod raspoloženja koje on naziva „indijanskim pesimizmom.“³⁰⁾ Jedan od onih koji su ga o tome obavestavali rekao mu je: „Danas je zemlja stara i naša se vrsta neće više umnožavati. Ponovo ćemo videti mrtve, spustiće se tama, slepi miševi će nas dotaći i skončaće svi koji se zateknu na zemlji.“³¹⁾ To je ideja kosmičkog umora, opšte iscrpenosti. Nimuendahu takođe izveštava o ekstatičnim iskustvima jednog šamana: u trenutku ekstaze u prisustvu vrhovnog boga Nanderuvuvua čuo je kako zemlja moli gospodara da uništi svoje delo. „Iscrpena sam“, uzdisala je zemlja. „Nabijena sam leševima koje sam progutala. Pusti me da počinem, Oče. I vode preklinju Tvorca da im podari mir, i drveće, a isto tako i cela priroda.“³²⁾

U etnografskoj literaturi retko se srećemo sa tako dirljivim izražavanjem kosmičkog umora i nostalgije za konačnim počinkom. Tačno je da su Indijanci koje je Nimuendahu sreo 1912. bili iscrpeni posle tri ili četiri veka skitničkog života i neprekidnog igranja u potrazi za rajem. Nimuendahu veruje da je otuda i potekla zamisao o kraju sveta, i poriče mogućnost hrišćanskog uticaja. On smatra da je pesimizam plemena Gua-

²⁸⁾ Schaden, *Aspectos fundamentais*, str. 187; „Der Paradiesmythos“ str. 152–53 (upor. bel. 21); *XXXth International Congress of Americanists*, str. 180 (upor. bel. 23).

²⁹⁾ Schaden, *Aspectos fundamentales*, str. 189.

³⁰⁾ Nimuendaju, „Die Sagen“, str. 335.

³¹⁾ *Ibid.*, str. 339.

³²⁾ *Ibid.*, str. 335.

rani posledica portugalskog osvajanja, a naročito terora koji su sprovodili lovci na robove. Neki naučnici su nedavno doveli u pitanje Nimuendahuovo tumačenje.³⁸⁾ Možemo se zaista zapitati da li ono što Nimuendahu naziva „indijanskim pesimizmom” nema korene i izvor u verovanju koje je rasprostranjeno među primitivnim ljudima, a koje se može ovako sažeti: svet propada zbog same činjenice da postoji, i mora biti periodično obnavljan, to jest iznova stvaran; kraj sveta je neophodan da bi se moglo zbiti novo stvaranje.³⁴⁾

Moguće je da su slično verovanje delili i Apapokuva Guarani pre portugalskih osvajanja i širenja hrišćanske vere. Šok koji su izazvali osvajači učinio je ozbiljnijom i jačom želju da se pobegne iz sveta bede i patnje, ali nije tu želju i stvorio. Kao i mnogi drugi stari narodi, i Guarani su čeznuli za životom u čistom, svežom, bogatom i blagoslovenom kosmosu. Raj koji su tražili jeste svet u kojem je obnovljena prvobitna lepota i slava. Zemlja-bez-Zla, ili kuća Nande (Naše Pramacke) postoji ovde, na Zemlji: ona se nalazi na drugoj strani okeana ili u središtu Zemlje. Do nje je teško dospeti, ali ona se nalazi na ovom svetu. Premda izgleda donekle natprirodna — pošto nužno sadrži rajske elemente (na primer, besmrtnost) — Zemlja-bez-Zla ne pripada onostranosti. Ne može se čak reći ni da je nevidljiva; prosto je dobro sakrivena. Tamo se ne stiže, ili tačnije ne samo, dušom i duhom, već krvlju i mesom. Kolektivna putovanja koja su preduzimana u potrazi za rajem imala su upravo taj cilj: trebalo je dospeti u Zemlju-bez-Zla pre uništenja sveta, nastaniti se u raj u uživati u blaženoj egzistenciji dok iscrpeni i neobnovljeni kosmos iščekuje svoj nasilni kraj.

Zemlja-bez-Zla

Raj Guaranija je, dakle, svet koji je u isto vreme realan i preobražen, u kome se život nastavlja prema istom poznatom modelu, ali izvan Vremena i Istorije, to jest daleko od bede i bolesti, bez greha ili nepravde i bez razlike u godinama. Ovaj raj nije duhovne prirode: ako danas, prema verovanjima nekih plemena, čovek može tamo prispeti tek posle smrti, to jest kao „duh”, u ranijim vremenima se verovalo da čovek može stići u raj *in concreto*. Na taj način je raj po svojoj prirodi paradoksalan: s jedne strane on predstavlja suprotnost ovom svetu — čistota, sloboda, blaženstvo, besmrtnost, i tome slično; s druge strane, on je konkretan, to jest nije „duhovan”, i uključen je u ovaj svet pošto ima geografsku realnost i identitet. Drugim rečima za Tupi-Guarani Indijance, Raj ima značenje čistog i savršenog

³⁸⁾ Vidi, na primer, Lindig, „Wanderungen der Tupi-Guarani”, str. 37.

³⁴⁾ Upor. Eliade, *Myth and Reality*, str. 54. i dalje.

nog sveta „početka”, sveta kakav je bio neposredno posle stvaranja, i u kakvom su preci sadašnjih plemena živeli među bogovima i junacima. Izvorni mit o raju govorio je, u stvari samo o nekakvom ostrvu blaženih usred okeana, na kome je smrt bila nepoznata, a tamo se stizalo pomoću konopca ili drugih sličnih sredstava. (Primetimo uz put da se slike konopca, ili lijane, ili stepenica, često koriste da predstave prelaz od jednog načina bivstvovanja ka drugom — od profanog ka sakralnom svetu.) U početku je čovek tražio bajoslovno ostrvo kako bi, težeći za životom u duhovnoj zajednici sa bogovima, postigao besmrtnost; nije tražio прибежиште pred bliskom kosmičkom katastrofom.³⁵⁾ Ova apokaliptična transformacija mita o raju dogodila se kasnije, možda kao posledica jezuitskog uticaja,³⁶⁾ ili prosto zato što su Guarani, kao i mnogi drugi primitivni narodi, otkrili da je svet suviše ostareo i da mora biti uništen i nanovo stvoren.

Osnovna zamisao religije Guaranija — zamisao iz koje proizlazi uverenje da se *in concreto* može dospeti u raj — sažeta je u izrazu *aguydje*. Ova reč se može prevesti kao „vrhunska sreća”, „savršenstvo” i „pobeda”. Za Guaranije *aguydje* znači cilj i ispunjenje svekolike ljudske egzistencije. Postići *aguydje* znači konkretno upoznati rajsko blaženstvo u natprirodnom svetu. Ali ovaj natprirodni svet dostupan je pre smrti, i u njega može dospeti svaki član plemena ako se povinuje tradicionalnom moralu i sledi religijske običaje.

Zahvaljujući novom Šadenovom delu sada imamo prilično detaljne informacije o slici raja među različitim grupama Guaranija.³⁷⁾ Tako, na primer, Nandeva imaju dve različite zamisli: jedna je karakteristična za one koji su davno započeli seobe i nisu prispeli u Zemlju-bez-Zla; druga pripada isključivo onima koji nisu ni preduzimali takva putovanja. Grupe Nandeva koje su bezuspešno tragale za rajem i završile svoja lutanja pre desetak godina, kada su dospele na obalu, ne veruju više da raj leži s druge strane okeana. Oni raj smeštaju u zenit i ne veruju da se u njega može stići pre smrti.

Druge grupe Nandeva, one koje nisu kretale na takva putovanja do okeana, veruju da je svet osuđen na uništenje vatrom, ali ne misle da će se ta katastrofa odigrati u bliskoj budućnosti. Прибежиште pred katastrofom je raj koji se zamišlja kao ostrvo blagoslovenih usred okeana. Da bi čovek stigao na ostrvo u ovozemaljskom obliku,

³⁵⁾ Schaden, *Aspectos fundamentais*, str. 188.

³⁶⁾ U svojim najnovijim objavljenim tekstovima („Der Paradiesmythos”, str. 153, i *XXXth International Congress of Americanists*, str. 181), Egon Schaden ocenjuje da je verovatno jezuitski uticaj uzrok apokaliptične transformacije mita o raj.

³⁷⁾ Schaden, *Aspectos fundamentales*, str. 189. i dalje, „Der Paradiesmythos”, str. 154. i dalje (upor. bel. 21).

to jest pre smrti, dovoljno je da obavlja izvesne rituale, među kojima su posebno važne igre i pesme. Ali, on mora poznavati put, a to znanje je danas gotovo potpuno izgubljeno. U stara vremena ljudi su mogli da nađu put zato što su imali poverenja u Nanderykey, civilizatorskog heroja: on je dolazio ljudima u susret i vodio ih ka rajskom ostrvu. Danas se u raj može dospeti samo „u duhu”, posle smrti.

Prema onome što je šaman rekao Šadenu rajsko ostrvo „više liči na nebo nego na zemlju”. U središtu je veliko jezero, a usred jezera visoki krst. (Krst je vrlo verovatno znak hrišćanskog uticaja, ali ostrvo i jezero pripadaju mitologiji domorodaca.) Ostrvo je bogato plodovima i stanovnici ne rade, već vreme provode igrajući. Nikada ne umiru. Ostrvo nije zemlja mrtvih. Duše umrlih tamo stižu, ali se ne nastanjuju; nastavljaju svoj put. U stara vremena bilo je lako stići na ostrvo. Prema drugim svedočanstvima, koja je takođe prikupio Šaden, pretpostavljalo se da se pred onima koji imaju veru more povlači i stvara most preko kojeg oni mogu da pređu. Na ostrvu niko ne umire. To je zaista „sveta zemlja”.³⁸⁾

Još zanimljiviji opis raja nalazimo kod Mbuu, jedine grupe Guaranija koja i dalje s nadom gleda u obalu u traganju za Zemljom-bez-Zla. Među Mbuama mit raja ima važniju ulogu nego među drugim grupama Guaranija. Ova činjenica je posebno značajna zbog toga što Mbue uopšte nisu potpale pod uticaj jezuitskih misija.³⁹⁾ Mbue ne zamišljaju raj kao sigurno sklonište pred budućom kataklizmom. To je čudesni vrt, bogat plodovima i igrama, u kojem ljudi nastavljaju svoje zemaljsko postojanje. Čovek zadobija mesto u raju tako što vodi pravedan i pobožan život u skladu sa tradicionalnim propisima.

„Put” ka bogovima

Kod pripadnika treće grupe Guaranija, Kajova, koji su pre nekoliko decenija još putovali prema Atlantskom okeanu, nalazimo sledeću osobenost: značaj raja se povećava u periodu kriza. Tada Kajove igraju bez prestanka, danonoćno, kako bi ubrzali uništenje sveta i primili otkrovenje o putu koji vodi do Zemlje-bez-Zla. Igra, otkrovenje, put ka raju — ova tri religijska realiteta drže se zajedno; oni štaviše, odlikuju religiju svih Guaranijevih plemena, a ne samo Kajova. Slika „puta” i mit o „putu”, to jest o prelasku iz ovog sveta u sakralni, imaju ulogu koja se ne sme zanemariti. Šaman (nanderu) dobro poznaje „put”; on je taj koji prima natprirodna uputstva, što mu omogućuje da predvodi pleme za vreme njegovih čudesnih lutanja. Prema plemenskom mitu Nandeva, Prvobitna Majka je lično zatrpala

³⁸⁾ Schaden, *Aspectos fundamentais*, str. 192.

³⁹⁾ *Ibid.*, str. 195.

tu stazu kada je krenula u potragu za Ocem Blizanaca. Za vreme molitve, ili posle smrti, dok prolazi kroz nebeske predele, duša sledi isti tajanstveni i paradoksalni „put“, jer je on istovremeno prirodan i natprirodan.

Kada je Egon Šaden zamolio Kajove da opišu ovaj iluzorni put, oni su ocrтали put koji svakodnevno prelaze šamani na svojim putovanjima ka nebu.⁴⁰⁾ Sve grupe Guaranija govore o sebi kao o *tapédja*, to jest kao o narodu „hodočasnika i putnika“. Noćne igre su praćene molitvama, a sve te molitve nisu drugo do putevi koji vode bogovima. „Bez puta“ rečeno je Šadenu „čovek ne može stići tamo kuda želi“.⁴¹⁾ Na taj način „put koji vodi do sveta bogova“ simbolizuje za Kajove čitav njihov religijski život. Čoveku je potreban „put“ da bi opštio sa bogovima i ostvario svoju sudbinu. Traganje za ovim putem motivisano je apokaliptičkim elementima samo u vremenima kriza. Tada Indijanci danonoćno igraju kako bi što pre pronašli put koji vodi do raja. Igraju frenetično, jer je kraj sveta blizu, a samo u raju čovek može da bude spasen. Ali i u druga vremena, u manje frenetičnim periodima, „put“ nastavlja da igra centralnu ulogu u životu Guaranija. Guarani veruju da ispunjavaju svoju misiju na zemlji jedino kada traže i slede put koji vodi u blizinu bogova.

Originalnost mesijanizma Guaranija

Zaključimo ovaj kratak prikaz guaranijskog mesijanizma nekim opštijim zapažanjima. Primećujemo, pre svega, da mesijanizam Guaranija, za razliku od profetskih pokreta severnoameričkih plemena, nije posledica kulturnog šoka koji su izazvali evropski osvajači, niti raspadanja društvenih struktura.⁴²⁾ Mit o Zemlji-bez-Zla i traganje za njom postojali su među Tupi-Guaranima mnogo pre dolaska Portugalaca i prvih hrišćanskih misionara. Dodir s osvajačima podstakao je traganje za rajem, dao mu je karakter nečeg neodložnog i tragičnog, ili čak pesimističnog, karakter malodušnog bekstva od bliske kosmičke katastrofe, ali nije dodir sa osvajačima to traganje i pokrenuo. Stavise, ovde se ne bavimo plemenima koja su se našla u središtu kriza izazvanih kulturnim preobraćanjem, kakva su bila domorodačka plemena Severne Amerike, koja su tokom dva veka bila periodično zapljuskivana profetskim i mesijanskim pokretima. Kultura i društvo Guaranija nisu bili ni dezorganizovani, ni hibridni.

Ova činjenica je značajna za razumevanje profetskih i mesijanskih fenomena uopšte. Mnogo se insistira, i to opravdano, na značaju istorij-

⁴⁰⁾ *Ibid.*, str. 199.

⁴¹⁾ *Ibid.*

⁴²⁾ Upor. de Queiroz, *L'influence du milieu social interne*, str. 22. i dalje.

skog, društvenog i ekonomskog konteksta za nastajanje i širenje mesijanskih pokreta. Ljudi iščekuju kraj sveta, ili kosmičku obnovu, ili Zlatno Doba, naročito u vreme dubokih kriza; oni najavljuju da je zemaljski raj blizu kako bi se odbranili od očajanja koje izaziva krajnja beda, gubitak slobode i pad svih tradicionalnih vrednosti. Ali, primer Tupi-Guaranija pokazuje da su čitave zajednice bile navedene da traže raj, i da tragaju vekovima, iako ih nije podstakla društvena kriza. Kao što smo već pokazali, ovaj raj nije uvek zamišljan kao „duhovna“ onostranost; on pripada ovom svetu, stvarnom svetu koji je preobražen pomoću vere. Guarani su želeli da žive onako kako su živeli njihovi mitski preci na samom početku sveta — judeo-hrišćanskim jezikom rečeno, da žive kao što je Adam živeo u raju pre pada. Ova ideja nije neobična. U izvesnim razdobljima svoje istorije i mnogi drugi primitivni narodi verovali su da je moguće periodično vraćanje u dane stvaranja, da je moguće živeti u svetu osvita i savršenstva, onakvom kakav je postojao pre nego što ga je istrošilo vreme i kompromitovala istorija.

(Prevela s engleskog SLAVICA MILETIĆ)

Mircea Eliade *Paradise and Utopia: Mythical Geography and Eschatology*, iz knjige: *The Quest. History and Meaning in Religion*, The University of Chicago Press, Chicago, 1969, Third Impression 1975.
